

For at skabe en egentlig bæredygtig udvikling er der behov for at udfordre det gængse vækstparadigme, som måles i bruttonationalprodukt. Et lille fattigt land mod øst, Bhutan, har fundet sin egen vej, hvor målet er lykke frem for økonomisk vækst.

Bruttonationallykke

TEKST OG FOTO: LENE SKRUMSAGER MØLLER

Et spørgsmål har rumsteret indeni mig, siden jeg var meget ung: Hvis jeg nu i stedet var blevet født i en fattig familie på det afrikanske kontinent, hvad ville jeg så have håbet, at en privilegeret pige i Norden brugte sine mange muligheder til?

Jeg måtte finde ud af, hvordan vi kan gøre så mange mennesker som muligt lykkelige, og studerede blandt andet derfor statskundskab og en kandidat i international udvikling på The American University in Cairo. Efterfølgende arbejdede jeg som konsulent på *corporate social responsibility*-projekter i Afrika. Men at se så meget elendighed og samtidig overvære magthaverne have mest fokus på at skaffe penge og magt til sig selv, sled på min krop og sjæl. De overordnede politiske rammer tilskyndede ikke til, at der var fokus på bæredygtig udvikling. Under en udstationering i Mellemøsten kunne jeg ikke holde det ud mere. Og tog hjem. Fortvivlet over, hvordan vi har indrettet denne verden. Jeg studerede bevidsthedens yoga med en drøm om, som meditationslærer, at kunne bidrage med at øge magthaveres bevidsthed, så de ville lede med åbne hjerter, barmhjertighed og visdom.

En sen aften for over 10 år siden sad jeg og bladrede i et rejsemagasin. Da jeg læste om Bhutans bruttonationallykke-filosofi blev verden lysere. Tænk, at de havde skabt en helhedsorienteret national strategi med måleenheden bruttonationallykke, som et alternativ til vækstparadigmet med måleenheden bruttonationalprodukt (BNP). Glæden over, at Bhutan havde formuleret en bæredygtig udviklingsvej, fik mig til at gå ud af min lejlighed, ned ad trapperne og hen ad fortorvet for pludselig at standse, se op i nattehimlen og sende et ønske afsted om at arbejde for Bhutan.

Et par uger efter til en konference i Udenrigsministeriet stod der en bhutansk kvinde foran mig. Hun var på besøg fra konsulatet i Thimphu (hovedstaden i Bhutan). Jeg fortalte hende, at jeg egentlig kun havde lyst til at arbejde for et land som Bhutan. Vi udvekslede visitkort, hendes navn var Karma og premierministerens kontor bad kort tid efter om mit CV. Mit ønske gik i opfyldelse, og jeg fik glæden af at arbejde for Bhutans center

for bruttonationallykke. Det har sat overvejelser i gang om den traditionelle vestlige BNP-tankegang.

VÆKSTPARADIGMET

I disse år er der mange ting, som forholder sig anderledes, end de fleste af os gik og troede. Medaljer vendes, og bagsiderne kommer frem i lyset. Fortalerne for det dominerende vækstparadigme har fortalt os, at BNP måler landets rigdom, og at et stigende BNP altid indikerer et positivt fremskridt. Vi har fået at vide, at vækst er godt og grænseløst, og at konstant økonomisk vækst vil sikre landets velstand i al fremtid.

Nu viser det sig, at fortalere for vækstparadigmet ikke har lyttet til dem, som har udregnet klodens grænser for vækst og vækstens konsekvenser for klimaet, biodiversiteten og miljøet. Og nu ser vi alle bagsiden af vækstmedaljen. Vækst i BNP har medført meget velfærd og trivsel, ja, men vejen til vækst i BNP har trukket et spor efter sig af udpinte jorde, forurenedes økosystemer, en sjette masseuddøen af arter på jorden og global opvarmning. Vores klodes resurser opbruges og forurenes hurtigere, end Jorden kan nå at gendanne dem, men det fremgår ikke af BNP.

BNP er et entydigt økonomisk mål. BNP opgøres som værdien af den samlede produktion med fradrag af værdien af de varer og tjenester, der er blevet forbrugt i produktionsprocessen. BNP siger ikke noget om uligheden i fordelingen af velstanden i et samfund. BNP ser udelukkende på kvantiteten af vækst og ikke kvaliteten.

Her er eksempler på, hvad der blandt andet får BNP til at stige. Køb af alkohol som symptombehandling af ked-af-det-hed eller stress vil i kraft af den økonomiske transaktion øge BNP. Alkoholiserede forældres svigt af deres børn fremgår ikke af BNP. Fældes en skov, og tømmeret bliver solgt, stiger BNP. Tabet af et økosystem, biodiversitet og muligheden for rekreation i skoven fremgår ikke af BNP. Våbenproduktion, illegal narkohandel, bordeller og gambling øger også BNP. Smadrer en psykisk syg person fem biler i desperation, stiger BNP, når bilerne bliver

Lene Skrumsager Møller, premierminister Jigmi Y. Thinley og Morten Nielsen efter interviewet i 2012, Thimphu, Bhutan.

repareret, eller der købes nye. En kraftig storm ødelægger vil ligeledes øge BNP. Forbrugskulturen, reklamernes effekt på os og en køb-og-smid-væk-kultur tæller meget positivt i vækstparadigmet. Produktion, transport og streaming øger BNP, men at der er en CO₂-udledning forbundet med de aktiviteter, fremgår ikke.

Lad os tilgive os selv for at have været mere eller mindre naive, egoistiske og kortsigtede i troen på ubegrænset fossilbase-ret og miljødestruktiv vækst. Ringe resultater er heldigvis en anledning til en ny begyndelse: Måske bæredygtig og grøn vækst?

BRUTTONATIONALLYKKE I BHUTAN

Bhutan har med bruttonationallykke, *Gross National Happiness* (GNH), redefineret betydningen af begreberne rigdom og fremskridt. I GNH får det økonomiske argument ikke længere lov at rydde bordet. Bruttonationallykke er en omfattende tilgang til udvikling, som afbalancerer materielle og ikke-materielle værdier.

Første gang bruttonationallykke blev brugt som begreb udenfor Bhutan var i 1979, da Bhutans fjerde konge H.M. Jigme Singye Wangchuck i Mumbai svarede en journalist med ordene »Bruttonationallykke er vigtigere end bruttonationalprodukt«. Den unge konge havde rejst rundt i verden for at studere andre landes lederskab og udvikling for at finde den bedste måde at bringe lykke til befolkningen i Bhutan. Han kunne se, at den konventionelle, moderne økonomiske vej, som blev fulgt verden over, var destruktiv overfor naturen, og han besluttede derfor at finde en bæredygtig udviklingsvej. Han konkluderede: »Mens andre nationer er optaget af at hæve deres BNP, er vi i Bhutan optaget af at hæve GNH«.

H.M. Jigme Singye Wangchuck var en afholdt konge, som på eget initiativ abdicerede som 51-årig i 2006 for at indføre demokrati og overgive tronen til sin søn. I 2008 stemte bhutanerne for første gang til et parlamentsvalg, og samme år fik Bhutan sin første grundlov, hvori der står, at staten skal stræbe

efter at fremme de betingelser, som vil muliggøre opfyldelsen af bruttonationallykke.

GNH er i dag den nationale strategi, der guider parlamentet og den bhutanske regering. Overordnet set består GNH-filosofien af fire søjler: bæredygtig og retfærdig økonomisk udvikling, bevarelse og fremme af kulturen, miljøbevarelse og god regeringsførelse. GNH er yderligere uddybet af ni domæner, som i detaljer danner grundlag for GNH-måling og screeningsværktøjer. De ni meget forskellige domæner viser GNH's holistiske tilgang til menneskelig udvikling. Domænerne er lige betydningsfulde for befolkningens lykke og vægtes derfor lige. Domænerne er levestandard, uddannelse, sundhed, miljø, lokalmiljøets vitalitet, tidsforbrug, psykisk velvære, god regeringsførelse og kultur. Når lovforslag screenes i forhold til deres effekt på alle ni domæner, sikres en hensyntagen til både materielle og ikke-materielle behov. Dette er essentielt og forklares bedst med dette citat af Bhutans første premierminister Jigmi Y. Thinley: »Vi har nu tydeligt adskilt lykkebegrebet i GNH fra den flygtige, behagelige *feel good*-stemning, der så ofte forbindes med lykke. Vi ved, at ægte varig lykke kan eksistere og kun kommer fra at tjene andre, leve i harmoni med naturen og erkende vores medfødte visdom og vores eget sinds sande og strålende natur«.

Bhutan har i samarbejde med internationale eksperter udviklet et GNH-indeks, *GNH Happiness Survey*, til at kunne måle den bhutanske befolknings lykke og trivsel. De nationale GNH-målinger udføres med den hensigt, at politikerne kan iværksætte de mest effektfulde initiativer til at øge trivsel og glæde blandt dem, som trives dårligst.

I 2012 interviewede jeg Jigmi Y. Thinley, som fortalte, at internationale investorer var interesserede i at flyve turister rundt om Himalayas tinder og gennem landets grønne dale. Forslaget om at åbne op for intens helikopterturisme var netop blevet undersøgt med et GNH-screening tool, som viste, at intensiveret helikopterturisme samlet set ud fra de ni domæner, ikke ville øge bhutanernes lykke, da befolkningens mentale sundhed (domænet

Bhutan

Bhutan er lidt mindre end Danmark og ligger i Himalaya nord for Indien og syd for Tibet i Kina. Der bor ca. 780.000, og landets indtægter kommer hovedsageligt fra eksport til Indien af elektricitet fra vandkraft, turisme, landbrug og skovbrug. Landets produktion er geografisk spredt med fravær af stordriftsfordele, og Bhutan er *landlocked* uden adgang til havne, hvilket gør eksport omkostningstungt og ikke konkurrencedygtigt på det globale marked. Økonomisk er Bhutan langt fattigere end Danmark, og landet står med mange sociale udfordringer. Befolkningen har en visdomstradition fra tibetansk buddhisme og en rig kultur. Naturmæssigt er landet også rigt med 5.400 plantearter, mere end 200 forskellige pattedyr lige fra næsehorn til sneleoparder, 770 fuglearter og rige økosystemer, som renser luften, vandet og jorden.

Bhutans GNH Center tilbyder kurser i bruttonationallykke. Se mere på: www.gnhcentrebhutan.org

På billedet ses Bhutans mest ikoniske kloster, Tiger's Nest, der er bygget på en klippeside 3.120 m over havets overflade.

psykisk velvære) ville blive forringet. Forslaget blev derfor afvist. Da Jigmi Y. Thinley fortalte, at mennesker har brug for stilhed for at kunne høre deres egne tanker og for ikke at miste forbindelsen til deres sjæl, til naturen og den iboende visdom – fordi så begynder det at gå galt – begyndte tårerne at løbe ned ad mine kinder. Endelig en vis statsleder.

De første helikoptere (med lavt brændstofforbrug og i en støjsvag let enkeltmotorserie) kom til Bhutan i 2015 efter et regeringsskifte, primært for at udvikle sundhedsvæsenet. De statsejede helikoptere bruges også kommercielt og til helikopterturisme, der dog fortsat er meget begrænset.

Hvilke forandringer ville det mon afføde, hvis et land som Danmark med en veluddannet befolkning, et velfungerende statsapparat og en god økonomi lod sig inspirere af GNH?

»Vi ved, at ægte varig lykke kan eksistere og kun kommer fra at tjene andre, leve i harmoni med naturen og erkende vores medfødte visdom og vores eget sinds sande og strålende natur«.

Jigmi Y. Thinley

BRUTTONATIONALLYKKE SOM INSPIRATION

I begyndelsen af 2010'erne fik GNH massiv international opmærksomhed. I 2011 vedtog FN's generalforsamling en resolution, fremlagt af Jigmi Y. Thinley på vegne af Bhutan, der opfordrede til »en mere inkluderende, retfærdig og balanceret tilgang til økonomisk vækst, der fremmer lykke og velvære for alle«. I april 2012 indkaldte Bhutans regering til et *high-level FN møde: Happiness and Wellbeing: Defining a New Economic Paradigm*. Mere end 800 deltagere (regeringsledere, førende økonomer og akademikere, Nobelprismodtagere, repræsentanter for internationale organisationer, erhvervslivet og civilsamfundet og spirituelle ledere fra verdens største trosretninger) mødte op for sammen at udvikle et nyt økonomisk paradigme baseret på bæredygtighed og velbefindende. Her blev det vedtaget, at den 20. marts hvert år bliver International Day of Happiness, hvilket første gang blev fejret i 2013. FN's Generalsekretær Ban Ki-moon anmodede Bhutan om at udstikke retningslinjer til de mål, som skulle erstatte *Millennium Development Goals*, som ville udløbe i 2015. Bhutans retningslinjer inspirerede udviklingen af de 17 Verdensmål, som vores børn lærer om i skolen i dag, og som frem til 2030 sætter kursen mod global bæredygtig udvikling. Jeg er imponeret og taknemmelig over, hvor meget dette lille land, mindre og langt fattigere end Danmark, har betydet internationalt. De fulgte visdommen i deres hjertes og rørte alverdens.

Da jeg i 2012 havde glæden af at arbejde for lederen af Bhutans GNH Center, Dr. Saamdu Chetri, fik jeg blandt andet opgaven at fundraise i Vesten. Målet var, at Bhutan kunne bygge et GNH Center, så bhutanere og interesserede verden over kunne få kurser i bruttonationallykke. I arbejdet var jeg vidne til, hvorledes den bæredygtige og langsigtede GNH-strategi kunne virke fremmedartet og foruroligende på rige vesterlændinge. De fleste kunne godt forstå behovet for bæredygtig udvikling i kraft af, at de selv havde børn. Men de havde ofte, som en administrerende direktør i et internationalt investeringsfirma formulerede det »jo

selv gang i det diametralt modsatte, så det ville blive for ømtåleligt at støtte GNH«. Denne direktør indså et øjeblik, at han i sin karriere var kommet til at stille stigen op ad den forkerte væg, men sagde, at det var for hårdt at tænke over nu, hvor han var kommet så langt.

Det er nemt at blive et produkt af vækstparadigmet i forhold til sine valg. Det virker som om, de fleste i Danmark er enige om, at kærlighed og børns trivsel er det vigtigste, på de dage de er gæster til hjerteåbnende begivenheder som en dåb, en vielse eller en begravelse. Men i tiden mellem de store livsbegivenheder styrter mange afsted efter endnu flere materielle ting og endnu mere anerkendelse udefra.

For min mand, Morten, og mig minder bruttonationallykke-filosofien os om at bruge vores tid på at skabe ægte og varig lykke gennem vores levevis. GNH-filosofien støt-

tede mig for eksempel i at vælge at være hjemme med vores yngste datter, Sophia, så længe hun og de tre store børn havde bedst af det. Målt i BNP og anskuet med vækstparadigmets mindset var mit arbejde intet værd i de år. Målt i GNH var arbejdet som en nærværende mor, bonusmor og forstadsfarmer særdeles værdifuldt i forhold til familiens trivsel. Hvis vi organiserede vores land lidt mere efter GNH, ville flere småbørnsforældre nok kunne tilbydes muligheden for at arbejde mindre, mens de har små børn for så at arbejde mere senere i livet, hvor de har mere tid.

Den nuværende konge H.M. Jigme Khesar Namgyel Wangchuck har udtalt: »For mig er GNH simpelthen udvikling med værdier«. Det er lige, hvad det er – en mulig vej til bæredygtig vækst og lykke for mange mennesker og kommende generationer. Jeg tror, at det var det, jeg selv ville have ønsket, at de privilegerede i verden arbejdede for, hvis jeg var en blandt de over 700 millioner mennesker, som lever i ekstrem fattigdom. Bæredygtig vækst vil ikke tage noget essentielt fra nogen, men være en vej til ægte og varig lykke. ☺

Artiklen her har to afsendere. Morten, min elskede mand, holder af GNH-filosofien og af Bhutan, og han har hjulpet mig med at frigive tid til at skrive denne artikel i kærlighed.

LENE SKRUMSAGER MØLLER har en kandidatgrad i *Political Science* og har arbejdet som konsulent for Bhutans GNH Centre. Hun er selvstændig indenfor bæredygtig udvikling, holder foredrag og er forfatter til bogen *Fra græsplæne til grøntsagsmark* (2021). Instagram: @forstadsfarming